

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН
МАМЛЕКЕТ ЖАНА УКУК ИНСТИТУТУ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 12.14.695 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 340.1.: 340.115.7.(116)

МАДЫШЕВА ШИРИН ИКРАМОВНА

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮЙ-БҮЛӨНҮН
ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК МАКАМЫ**

12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы: укук жана
мамлекет жөнүндөгү илимдердин тарыхы

12.00.03 – жарандык укук; ишкердик укук; үй-бүлөлүк укук; эл аралык жеке
укук; жарандык процесс

Юридика илимдеринин кандидаты илимий
даражасын изденип алууга даярдалган диссертациянын
авторефераты

Бишкек 2025

Диссертациялык иш К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин окуу-илимий-өндүрүштүк комплексинин юриспруденция кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: **Кулдышева Гулсара Кенжеевна,**
юридика илимдеринин доктору, профессор
Ош мамлекеттик университетинин тарыхый
юридика институтунун директору

Расмий оппоненттер: **Ниязова Анара Натуевна,**
юридика илимдеринин доктору, Каспий
университетинин «Әділет» укуктун жогорку
мектебинин профессору

Жетектөөчү уюм: **Токтобаев Болот Токтомышевич,**
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин Мамлекеттин жана укуктун
теориясы жана тарыхы кафедрасынын башчысы
Жогорку билим берүүнүн “Россия-Таджикстан
(славян) университетинин Мамлекеттер аралык
билим берүү мекемесинин Жарандык укук
кафедрасы, 34025, Таджикистан Республикасы,
Душанбе шаары, М.Турсун-заде көчөсү, 30.

Диссертациялык ишти коргоо 2025-жылдын “ 30 ”майында 0 саат 13:00до Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Мамлекет жана укук институтунун; Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, Ош мамлекеттик университетинин алдындагы, Бишкек шаары, Чүй проспектиси 180 (2-кабат, кичи зал) дареги боюнча жайгашкан Д.12.24.695 диссертациялык кеңешинин отурумунда болуп өтөт.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын (720071, КР, Бишкек ш., Чүй проспектиси 265-а), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү-547) жана Ош мамлекеттик университетинин (723500, Ош ш., Ленин көчөсү-331) китепканаларында, ошондой эле диссертациялык кеңештин https://stepen.vak.kg/d_12_14_695/madyшева-shirin-ikramovna/ сайтында таанышууга болот.

Жеке өздүк конференциянын идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/121-uem-vz3-ajz>

Автореферат 2025-жылдын “30” апрелинде таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин доктору

Жылкычиева К.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Үй-бүлө бүтүндөй өзүнүн тарыхый өнүгүү мезгилинде адамзат тарабынан жаратылган эң бийик баалуулуктардын бири болуп келген жана болуп саналат. Үй-бүлө өзүнчө автономдуу институт катары коомдон жана мамлекеттен сырткары жашабайт, себеби бардык социалдык-экономикалык, саясий, маданий жана башка шарттар жана факторлор үй-бүлөнүн абдан маанилүү коомдук уяча катары калыптанышына жана өнүгүшүнө түздөн-түз таасирин тийгизет [Мадышева, Ш.И. *О правовом определении понятия семьи [Текст] / Ш.И. Мадышева, Э.М. Токтобаева, Г.К. Кулдышева // Евразийское Научное Объединение. – 2021. – № 7-2 (77). – С. 142-145*].

Мындан сырткары жарандык-укуктук мамилелердин түптөлүүсүнүн, өнүгүүсүнүн коомдук жана мамлекеттик жараяндарына таасир этүү боюнча эң күчтүү потенциал да дал ушул үй-бүлөдө камтылган, бул өз кезегинде мамлекеттин өлкөдө ишке ашырып жаткан үй-бүлөлүк саясатынын натыйжалуулугу маселелерине өтө тыкан көңүл буруу зарылчылыгын күчөтөт.

Үй-бүлө менен мамлекеттин өз ара мамилесинин негиз салуучу принциптери Кыргыз Республикасынын Конституциясында (мындан ары КРнын Конституциясы) аныкталган, анын 20-беренесинде “Үй-бүлө – коомдун негизи. Үй-бүлө, аталык, энелик жана балалык коомдун жана мамлекеттин коргоосу астында турат. Ата-энеге сый-урмат көрсөтүү жана кам көрүү – балдардын ыйык милдети. Балдар Кыргыз Республикасынын эң маанилүү байлыгы. Мамлекет балдардын ар тараптуу руханий, ыймандык, интеллектуалдык жана физикалык өнүгүүсүнө, алардын жарандык-патриоттук тарбия алуусуна өбөлгө түзүүчү шарттарды жаратат” деп белгиленген [Конституция Кыргызской Республики [Электронный ресурс]: закон Кырг. Респ. от 5 мая 2021 года № 59 (Принята референдумом (всенародным голосованием) 11 апреля 2021 года). – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215?cl=ru-ru>].

КРнын Конституциясында, үй-бүлөлүк жана башка мыйзамдарында үй-бүлөнү сактоо жана коргоо жөнүндөгү жоболордун бекитилиши кыргыз коомчулугундагы анын ролунун маанилүүлүгүн, мамлекеттин бүтүндөй үй-бүлө менен кошо анын айрым мүчөлөрүнүн да сакталуусуна, колдоого алынуусуна жана сапаттуу өнүгүүсүнө кызыкдар экендигин айгинелейт. Буга кошумча Кыргыз Республикасы өзүнүн Конституциясына ылайык “... укуктук, светтик жана социалдык мамлекет”, анын саясаты адамдын татыктуу жашоосун жана эркин өнүгүүсүн камсыз кылган шарттарды жаратууга багытталган [Конституция Кыргызской Республики [Электронный ресурс]: закон Кырг. Респ. от 5 мая 2021 года № 59 (Принята референдумом (всенародным голосованием) 11 апреля 2021 года). – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215?cl=ru-ru>].

Ошону менен бирге Кыргызстанда үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн укуктук макамы ар кандай, анын ичинде мыйзам чыгаруу, укук колдонуу, социалдык-экономикалык, гендердик, диний ж.б. мүнөздөгү көйгөйлөрдүн жыйындысы менен мүнөздөлөт. Өзгөртүп түзүүлөрдүн алкагында үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучуларынын конституциялык укуктарын сактоого жана коргоого багытталган айрым артыкчылыктуу долбоорлор жана программалар

ишке ашырылып жатканына карабастан, мындай көйгөйлөрдү чечүү үй-бүлө чөйрөсүндөгү узак мөөнөттүү саясаты дагы деле иштелип чыгыла элек мамлекеттин түздөн-түз жана туруктуу катышуусун талап кылат.

Изилденип жаткан көйгөйдүн бүгүнкү күндөгү илимий жактан иштелип чыгуу деңгээлин жетиштүү деп эсептөөгө болбой тургандыгын белгилей кетүү керек. Учурда окумуштуулар көңүлдү маанилүү даражада үй-бүлөнүн айрым мүчөлөрүнүн (жубайдын, баланын, атанын, эненин) укуктук мамилелерин үйрөнүүгө буруп жатышат. Үй-бүлөнү укуктун мүмкүн болгон субъекти, бүтүндөй институт катары караган ар тараптуу изилдөөлөр өтө сейрек кезигет. Дал үй-бүлө үй-бүлө мүчөлөрү тарабынан өздөрүнүн укуктарын жана милдеттерин, ошондой эле алар тарабынан аталган милдеттерди аткарууга болгон жоопкерчилигин аңдап жетүүгө өбөлгө түзгөн баалуулук багыттарын түптөөнүн булагы болуп саналаарын белгилегибиз келет.

Ченемдик-укуктук актыларды, цивилисттик илим жаатындагы изилдөөлөрдү талдоо предметтик чөйрөдөгү изилдөөлөрдүн жетишпестигин айтууга мүмкүндүк берет; Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндөгү адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруу көйгөйлөрүнүн тобу аныкталып, мүнөздөлдү, бул учурда мындай топтоо экономикалык, социалдык, гендердик, саясий-укуктук, укук коргоо, руханий-адептик багыттар боюнча жүргүзүлдү. Учурдагы статистикага кайрыла турган болсок, анда 2023-жылдын өзүндө эле үй-бүлөлөргө жана алардын мүчөлөрүнө мамлекеттик жөлөкпулдардын 8 түрү катталган, бул өтө аз экенин жана алардын көпчүлүгү жашоо минимумуна да жетпей, 7682 сомду түзөөрүн белгилейбиз [*О реализации Закона Кыргызской Республики «О государственных пособиях в Кыргызской Республике» [Электронный ресурс]: постановление Правительства Кырг. Респ. от 29 июня 2018 года № 307. – Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/12229?refId=1176280> Загл. с экрана*]. Беш жылдын ичинде республикада ажырашуулардын саны 16,8 процентке же 1753 бирдикке өстү. Бул жерде 2022-жылы «лидер» болуп айыл жери калды, андагы ажырашуулардын саны 2018-жылга салыштырмалуу 50,7%га же 2441 бирдикке, ал эми 2021-жылга салыштырмалуу 41,1%га же 2113 бирдикке көбөйгөн. Шаар жеринде 2022-жылдагы ажырашуулардын саны 2018-жылга салыштырмалуу да, 2021-жылга салыштырмалуу да азайып, тиешелүү түрдө 12,2% жана 28,4% түздү. Үй-бүлө чарбаларынын ай сайынкы калктын жан башына болгон акчалай чыгашалары 39,2%га, же 1519,1 сомго көбөйдү. Керектөө чыгашаларынын түзүмүндө тамак-аш азыктарынын үлүшү орточо эсеп менен дээрлик 50%ды түздү, бул айыл калкы үчүн да, шаар калкы үчүн да мүнөздүү. Мындан объекти болуп мүлк жана материалдык эмес байлыктар саналган үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салуунун теориялык негизи практикалык чөйрөнүн динамикасына жана жигердүү өсүшүнө шайкеш келбей, артта калып жатат деген мыйзам ченемдүү тыянак чыгарууга болот.

Ошентип, биз изилденип жаткан темадагы көптөгөн элементтерди илимий жактан кайра карап чыгуунун зарылдыгын ачык көрсөтүп турган көйгөйдүн жалпы горизонтторун белгиледик. Өз кезегинде, изилденип жаткан теманын актуалдуулугу, үй-бүлөнүн укуктук макамы чөйрөсүндөгү мыйзамдардагы орун

алган кемчиликтердин татаалдыгы, көп кырдуулугу жана ар тараптуулугу диссертациялык изилдөөнүн максатын жана милдеттерин алдын ала аныктады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдарга өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы УП №221 Жарлыгы менен бекитилген), Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн өлкөнү 2018-2022 жылдарга өнүктүрүүнүн “Ишеним. Биримдик. Жаратмандык” Программасын (Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2018-жылдын 20-апрелиндеги № 2377- VI Токтому менен бекитилген), “Санариптик экономика” Мамлекеттик Программасын (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 5-апрелиндеги № 90-Жарлыгы менен бекитилген), Кыргыз Республикасынын “Менин үйүм 2021-2026” Туракжай Программасын (Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинетинин 2021-жылдын 13-июлундагы № 75-Токтому менен бекитилген) жана бир катар башка документтерди ишке ашыруу менен байланышкан.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп тутумдуу теориялык, формалдуу-юридикалык, институттук-укуктук жана практикалык талдоонун негизинде үй-бүлөнүн укуктук макамынын маңызы жана мазмуну, үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучуларынын конституциялык укуктары жөнүндөгү билимдердин комплексин иштеп чыгуу, ошондой эле Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашыруу жараянында түптөлгөн актуалдуу теориялык-укуктук жана практикалык көйгөйлөрдү аныктоо жана чечүү саналат.

Коюлган максатка жетиш үчүн иште төмөнкү **милдеттерди** чечүү талап кылынды:

- 1) үй-бүлө түшүнүгүнүн теориялык-укуктук негиздерин изилдөө;
- 2) укуктук макам түшүнүгүн анын формалдуу-укуктук түпкүрүнөн келип чыгуу менен изилдөө;
- 3) үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук тескөөнүн принциптерин жана алардын классификациясын изилдөө;
- 4) Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер жаатындагы конституциялык укуктарынын, милдеттеринин жана кепилдиктеринин ишке ашуусун талдоо;
- 5) Кыргызстандын өз ичине үй-бүлөлүк укуктун ченемдерин камтыган үй-бүлөлүк мыйзамдарынын жана башка укуктук-ченемдик актылардын курамына талдоо жүргүзүү;
- 6) Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчилигине талдоо жүргүзүү;
- 7) Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер жаатындагы укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруудагы көйгөйлөрдү аныктоо жана топтоштуруу;
- 8) Кыргызстандагы үй-бүлөнү сактоо жана коргоонун укуктук механизмдерин өркүндөтүүнүн багыттарын иштеп чыгуу жана сунуштоо;

9) Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейинки мамлекеттик үй-бүлө саясатынын Концепциясын иштеп чыгуу жана сунуштоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Бул диссертациялык иш Кыргызстанда ата мекендик мыйзамдарда болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн шарттарында үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндөгү адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруу проблемаларынын топторунун теориялык жана практикалык аспектилерин чагылдырган уникалдуу изилдөө болуп саналат. Жүргүзүлгөн тутумдук талдоонун негизинде үй-бүлөнү коргоонун укуктук механизмдин өркүндөтүү багыттарын өзгөртүү, тиешелүү ченемдик-укуктук актыларды унификациялоо жана актуалдаштыруу сунушталууда. Биз ата мекендик илимде биринчи жолу Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейинки узак мөөнөттүү мамлекеттик үй-бүлө саясатынын Концепциясын иштеп чыгуу жана сунуштоо аркылуу үй-бүлөнүн укуктук абалын жакшыртуунун конкреттүү жолдорун сунуштайбыз.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Диссертацияда даярдалган тыянактарды жана сунуштамаларды мыйзам чыгаруучу жана укук коргоочу органдар тарабынан колдонулушу мүмкүн. Изилдөөнүн теориялык жоболору жарандык укук, үй-бүлө укугу курсун окутуу жараянында жана илимий изилдөө иштеринде, ошондой эле «Кылмыш укугу», «Эмгек укугу», «Укукту коргоонун соттон тышкаркы формалары» жана «Социалдык камсыздоо укугу» адистештирилген окуу курстарынын алкагында колдонууга ээ боло алат. Автордун үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин негиздерин жана тартибин жөнгө салуучу колдонуудагы мыйзамдардагы карама-каршылыктарды жана боштуктарды жоюу боюнча сунуштары өзгөчө мааниге ээ.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн алкагында алынган натыйжалар үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди жөнгө салуу чөйрөсүндө мамлекеттик үй-бүлөлүк саясаттын 2040-жылга чейинки Концепциясын өркүндөтүү жана оптималдаштыруу үчүн пайдаланылышы мүмкүн. Сунуш кылынган чаралар талаптагыдай ишке ашырылган учурда алар Концепциянын ар бир белгиленген багыттары боюнча белгиленген максаттарга жетүү үчүн пландаштырылган көрсөткүчтү белгилөө менен үй-бүлөлүк укуктук мамилелерди укуктук жөнгө салууга сапаттык жаңы ыктоолорду калыптандыруу үчүн негиз боло алат жана алар иш жүзүндө жетишилген натыйжаларга жараша түзөтүлүшү мүмкүн.

Коргоого алынып чыгылуучу негизги жоболор:

1. Үй-бүлөнү укуктун субъектиси катары мүнөздөгөн кеңири жана атайын юридикалык мааниде “үй-бүлө” түшүнүгүнө автордук аныктама сунушталган. Ага ылайык, кеңири социалдык-укуктук түшүнүүдө “үй-бүлө” бул кийинки муунду кайра өндүрүү, балдарды тарбиялоо аркылуу салттуу турмуштук жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды, маданиятты, коомдун андан аркы өнүгүүсү үчүн зарыл болгон топтолгон тажрыйбаны жана башка зарыл маалыматтарды берүү, өз ара сүйүүнүн, бирин-бири түшүнүүнүн, өз ара аракеттенүүнүн, ич ара жардам берүүнүн жана бири-биринин алдындагы жоопкерчиликти негизинде үй-бүлөнүн башка функцияларын аткаруу аркылуу социалдык-укуктук жана экономикалык турмушунун жалпылуулугу менен байланышкан адамдардын

(эки же андан көп физикалык жактардын) өзгөчө өзүн-өзү жөнгө салуучу уюму түрүндөгү коомдун негизги бирдигин билдирет.

Таза юридикалык ыктоону чагылдырган тар мааниде, үй-бүлө – бул эки же андан көп жеке жактардын биригүүсү, чогуу жашоо, жалпы чарба жүргүзүү, никеден, тууганчылыктан, жакындыктан, бала асырап алуудан же балдарды тарбияга алуунун башка формаларынан келип чыккан жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк укуктардын жана милдеттердин болушу аркылуу түптөлүүчү укук субъекти болуп саналат.

2. Формалдуу укуктук контексттин алкагында “укуктук макам” жана “үй-бүлөнүн укуктук макамы” түшүнүктөрүнө автордук аныктамалар берилген. Классификация критерийлерин бөлүп көрсөтүү менен үй-бүлөнүн укуктук макамынын түрлөрүн классификациялоо жүргүзүлгөн.

Укуктук макам деп биз жеке адамдын же жамааттык субъекттин укуктук мамилелердин ар кандай түрлөрүнүн алкагындагы мыйзамдык жактан бекемделген жана мамлекет тарабынан кепилденген укуктары менен милдеттеринин жыйындысын түшүнөбүз.

Үй-бүлөнүн укуктук макамы – бул үй-бүлөнүн укуктун жамааттык субъекти катары бул субъекттин коомчулук жана мамлекет менен, ал эми анын мүчөлөрүнүн бири-бири, коомчулук жана мамлекет менен өз ара мамилелерин тескөөчү, улуттук мыйзамдарда, ошондой эле эл аралык ченемдерде жана улуттук укук тутумунун ажырагыс бөлүгү болуп саналган эл аралык келишимдерде бекитилген жана мамлекет тарабынан кепилденген укуктарынын жана милдеттеринин жыйындысы.

3. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун принциптери классификацияланды, мунун натыйжасында негизги жетектөөчү түшүнүктөр укуктук тесөөнүн жалпы жана атайын принциптерине дифференцияланды. Аларды ишке ашыруу укуктук ченемдердин анык бир жыйындысына натыйжалуу таасир этүү менен үй-бүлөнүн жашоо-тиричилик жараянында түптөлүүчү мамилелерди тескөөгө мүмкүндүк берет.

4. Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө институтунун учурдагы абалын изилдөө жараяны төмөнкүлөрдүн негизинде ишке ашырылды:

1) Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү адамдын жана жарандын конституциялык укуктарын, милдеттерин жана кепилдиктерин ишке ашыруунун жүрүшүнө ар тараптуу талдоо жүргүзүүнүн, мында «Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын укуктарынын жана эркиндиктеринин кепилдиктери» түшүнүгүнүн автордук аныктамасы берилди, алар мыйзамдарда каралган жана мамлекет тарабынан милдеттүү түрдө колдонулуучу конституциялык-укуктук курал болуп саналат, анын жардамында мамлекеттин түрдүү жыныстагы жарандары, чет өлкөлөрдүн жарандары, жарандыгы жок жактар бир эле убакта конгруэнттүү милдеттерин камсыз кылуу менен бирге өздөрүнүн мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин тоскоолдуктарсыз пайдаланууга, коомдук мамилелердин бардык чөйрөлөрүндө өздөрүнүн мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк алышат.

2) Кыргызстандын үй-бүлөлүк укук ченемдерин камтыган үй-бүлөлүк мыйзамдарынын жана башка укуктук-ченемдик актылардын курамын

комплексүү талдоонун негизинде. Мындай талдоо орун алган үй-бүлөлүк мамилелерди, үй-бүлөнүн, биринчи кезекте балдардын жана аялдардын таламдарын сактоону жана коргоону укуктук тескөөнүн деңгээлинин жакшыруусу менен кошо бир катар негизги түшүнүктөрдүн аныктамаларынын жоктугу же өркүндөтүлгөн эместиги, ошондой эле айрым укуктук ченемдердин мазмуну менен байланышкан юридикалык коллизиялардын жана мыйзамдык боштуктардын да бар экендигин көрсөттү.

3) Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчилигин комплексүү талдоонун. Мындай талдоонун жардамында үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн экономикалык, социалдык жана укуктук чөйрөлөрдөгү укуктарын жана милдеттерин камсыз кылуудагы оң жактуу тенденциялар менен катар үй-бүлөгө өзүнүн негизги функцияларын толук өлчөмдө ишке ашырууга мүмкүндүк бербей жаткан терс факторлордун жыйындысы да аныкталды.

5. Ар тараптуу изилдөөнүн натыйжасында Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер жаатындагы укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу таламдарын жана милдеттерин ишке ашыруудагы көйгөйлөрдүн тобу бөлүнүп көрсөтүлдү жана мүнөздөлдү, бул учурда мындай топтоштуруу экономикалык, социалдык, гендердик, саясий-укуктук, укук коргоочулук, руханий-ыймандык багыттар боюнча жүргүзүлдү.

6. Кыргыз Республикасында үй-бүлөнү коргоонун укуктук механизм өркүндөтүүнүн багыттары берилди. Үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун интегралдык механизминин алкагында үй-бүлөнү, анын мүчөлөрүн коргоонун юрисдикциялык жана юрисдикциялык эмес формалары жана жолдору, алардын корголуучу мыйзамдуу таламдары, ошондой эле үй-бүлөлүк медиация үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашырууга багытталган бирдиктүү, өз ара байланышкан жана бирин-бири толуктаган тутумду түптөөсү керек.

7. Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейинки мамлекеттин узак мөөнөттүү үй-бүлөлүк саясатынын Концепциясы иштелип чыгылып, сунушталды. Аны ишке ашыруу коомдун жана мамлекеттин негизи катары болгон үй-бүлөнү бекемдөөгө, укуктун субъекти катары болгон үй-бүлө өзүнүн функцияларын аткарууда мүмкүн болгон тобокелдерден сактала турган, өзүнүн болочоктогу өнүгүүсүнө ишенимди сезе турган шарттарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Мамлекеттин 2040-жылга чейинки үй-бүлөлүк саясатын ишке ашыруунун негизги багыттары төмөнкүлөр: 1) “жумуш – үй-бүлө – балдар” балансын камсыз кылуу; 2) салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды таанууну жана коргоону камсыз кылуу; 3) үй-бүлөлүк мамилелердеги гендердик тендикти камсыз кылуу; 4) улуттун жана болочок муундардын саламаттыгын камсыз кылуу; 5) үй-бүлөлөрдү жана балдарды социалдык тейлөө тутумун өркүндөтүү; 6) үй-бүлөдөгү чыр-чатактардын, балдардын каралбай жана көзөмөлдөнбөй калуусунун алдын алуу; 7) “Санариптик үй-бүлө” долбоорун ишке ашыруу; 8) Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк саясатты корпоративдик деңгээлде ишке ашыруу; 9) өсүп келе жаткан муундарды жарандык-патриоттук жана укуктук тарбиялоо институттарын түзүү.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Жүргүзүлгөн иш үй-бүлөнүн укуктук макамын ар тараптуу изилдөө жана ушул изилдөөнүн темасына тиешеси бар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын, юридикалык адабияттарды талдоо боюнча бирдиктүү эмгек болуп саналат.

Изилдөөнүн натыйжаларын сындан өткөрүү. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана тыянактары төмөнкү конференцияларда жана семинарларда баяндалды:

- Юридикалык факультетинин 30 жылдыгына арналган «Кыргыз Республикасындагы укуктук билим берүүнүн актуалдуу маселелери» эл аралык илимий конференциясы (Ош шаары, 25-26-ноябрь, 2022-ж., ОшМУ);

- Эл аралык катышуу менен болуп өткөн “Заманбап шарттарда экономиканын жана укуктун актуалдуу маселелери» аттуу III Бүткүл россиялык илимий-практикалык конференциясы, Х.Ф. Бербеков атындагы КБМУ (РФ, Нальчик шаары, 22.05.2023-ж.);

- Эл аралык катышуу менен болуп өткөн “Аймактарды туруктуу өнүктүрүү: теория жана практика» аттуу V Бүткүл россиялык илимий-практикалык конференциясы, Бүткүл россиялык илимий-практикалык конференция, Уфа илим жана технологиялар университети (РФ, Сибай шаары, 2024-жылдын 22-25-майы).

Изилдөөнүн натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору, тыянактары жана натыйжалары ата мекендик жана чет өлкөлүк илимий басылмаларда жарык көргөн 15 илимий макалаларда чагылдырылган.

Иштин түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, өз ичине 9 параграфты камтыган 3 баптан, тыянактардан, сунуштамалардан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден туруп, 8 сүрөттү жана 11 таблицаны өз ичине камтыйт. Библиография менен тиркемелерди кошкондогу иштин жалпы көлөмү 194 бетти түзөт. Диссертациянын көлөмү жана түзүмү КР ЖАКтын талаптарына ылайык келет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу жана илимий жаңылыгы негизделип, анын максаты жана милдеттери, практикалык маанилүүлүгү аныкталган, коргоо алынып чыгылуучу жоболору түптөлүп, изилдөөнүн натыйжаларынын чындан өтүүсү, түзүм жана көлөмү жөнүндөгү маалыматтар келтирилген.

“Үй-бүлөнүн укуктук макамын изилдөөнүн теориялык аспекттери” деген аталыштагы биринчи бап үй-бүлөнүн тарыхый аспектисин, теориялык жана укуктук негиздерин кароого арналган, ошондой эле үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоонун илимий, атайын адабияттарда жана Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарында берилген ыктоолорду талдоо жана салыштыруу авторго өзүнүн позициясын түзүүгө мүмкүндүк берди. Биринчи баптын биринчи бөлүмүндө ар кайсы мезгилдеги окумуштуулар Р.А. Ачылованын, Е.А. Безнощенконун, А.Г.Вишневскийдин, Н.В.Витруктун, С.И.Голоддун, Б.М.Гонгалонун, Э.И.Курумшиеванын, О.В.Кучмаеванын,

С.А.Муратованын, ж.б. эмгектеринде изилденген үй-бүлөнүн жана никенин жалпы теориялык аспектилерин изилденди. Бүтүндөй үй-бүлөнүн да, үй-бүлөлүк укук мамилелеринин айрым катышуучуларынын да укуктук статусунун жана алардын укук жөндөмдүүлүгүнүн жекече маселелери А.В. Агеева, А.Р. Акиев, Н.В.Летова, Е.В. Пономарева, Л.В. Саенко, Р.Е. Телегин, А.Л.Янак ж.б. сыяктуу окумуштуулардын диссертацияларында изилденген. Изилдөөнүн негизинде автордун «үй-бүлө» түшүнүгүнө кеңири да, тар да мааниде аныктама берилди.

Бир катар диссертациялык изилдөөлөрдө «балалык», «энелик», «бала» сыяктуу категориялардын жоболору ачылып берилет, үй-бүлөлүк мамилелердин анын айрым катышуучуларынын гана укуктук макамына тиешелүү болгон тар чөйрөсү талдоого алынган. Үй-бүлөнүн конституциялык-укуктук макамына түздөн-түз тиешеси болгон эмгектердин саны өтө аз экендигин белгилөөгө болот.

Үй-бүлөнүн аткарган функцияларын изилдеп жатып, кээ бир илимпоздор үй-бүлө көп функциялуу социалдык түзүмдү билдирет, жана анын функцияларынын саны так талдоо жүргүзүүгө туура келбейт деген ойду айтышат. Диссертацияда бүтүндөй үй-бүлөнүн жана анын айрым мүчөлөрүнүн жигердүүлүгүнүн, жашоо-тиричилигинин негизги багыттары катары үй-бүлөнүн төмөнкү функциялары бөлүнүп көрсөтүлдү: репродуктивдүү функция; берүү функциясы; билим берүү-тарбиялоо функциясы; баштапкы социалдык көзөмөл функциясы; баштапкы укуктук көзөмөл функциясы; экономикалык функция; калыбына келтирүү функциясы; эмоционалдык функция; коммуникативдик функция; коргоо функциясы.

Изилдөөнүн методологиялык негизин системалуулуктун, логикалык талдоонун жана синтездин жалпы илимий методдору түздү, алар изилденүүчү объекттин негизги көйгөйлөрүн жана өнүгүү тенденцияларын аныктоого мүмкүндүк берди. Таануунун абстракттуу-логикалык, формалдуу-догматикалык, экономикалык-математикалык, экономикалык-статистикалык, салыштырмалуу-укуктук, божомолдук, социологиялык, тарыхый, аналогия, бириктирүү ыкмасы сыяктуу атайын илимий методдору изилдөөнүн айрым элементтерин аныктоого, аларды бири-бири менен салыштырууга жана ошонун негизинде зарыл тыянактарды түзүүгө мүмкүндүк берди.

Иштин теориялык негиздерин үй-бүлөнүн укуктук макамын, үй-бүлө мамилелерин укуктук жөнгө салууну, үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн коргоонун укуктук механизмдерин изилдөөдө окумуштуулар К.И.Асанованын, З.В.Волощуктун, Ф.А.Зайковдун, А.Н.Ильиндин, О.Ю.Косованын, О.В.Кучмаеванын, С.В.Наруттонун, А.М.Рабецтин, ж.б. эмгектери олуттуу кызыгууну жаратат. Бул илимий изилдөөлөрдө үй-бүлөлүк укуктагы салттардын жана инновациялардын көйгөйлөрү, үй-бүлөнүн айрым мүчөлөрүнүн укуктарын жана милдеттерин сактоо жана коргоо жаатындагы үй-бүлөлүк мыйзамдарды өркүндөтүү маселелери камтылып, үй-бүлөлүк мамилелерди жөнгө салууга болгон жаңы ыктоолор калыптанган.

Изилдөөнүн эмпирикалык негизин Кыргыз Республикасынын колдонуудагы да, күчүн жоготкон да ченемдик укуктук актылары, ошондой эле ченемдик укуктук актылардын айрым жоболору, Кыргызстандын расмий

статистика органдарынын маалыматтары, изилденип жаткан маселе боюнча Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук макамынын абалы жана ишке ашырылышы жөнүндөгү архивдик материалдар түздү.

Биринчи баптын кийинки бөлүмүндө үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуу кеңири каралат, ал үй-бүлөлүк мамилелерге таасир көрсөтүү жараянында мамлекет тарабынан жүзөгө ашырылуучу укуктук функция болуп саналып, анын жардамында мындай мамилелердин катышуучуларынын жүрүм-туруму аткарылышынын милдеттүүлүгү жана легитимдүүлүгү атайын юридикалык каражаттарды жана мамлекеттин бийлик күчүнүн ыкмаларын колдонуу мүмкүнчүлүгү менен камсыздалган жана коом тарабынан колдоого алынган укуктун ченемдерде көрсөтүлгөн талаптарга жана уруксаттарга баш ийдирилет. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун принциптери, б.а, анын негизги башталмалары, жетектөөчү идеялары жалпы жана атайын болуп бөлүнөт.

Укуктук жөнгө салуунун жалпы принциптери болуп төмөнкүлөр саналат: 1) мыйзамдуулук принциби; 2) теңдик принциби; 3) демократия принциби; 4) жоопкерчилик принциби; 5) үй-бүлөнү мамлекет жана коом тарабынан сактоо жана коргоо принциби; 6) укуктук жөнгө салуунун тутумдуулук принциби; 7) укуктук ченемдердин императивдүүлүгүн жана диспозитивдүүлүгүн айкалыштыруу принциби; 8) адилеттик жана гуманизм принциптери.

Атайын принциптерге төмөнкүлөр кирет: 1) эркек менен аялдын ыктыярдуу биригүүсүнө негизделген нике принциби; 2) жарандык абалдын актыларын жазуу органында гана түзүлгөн никени таануу принциби; 3) үй-бүлөлүк мамилелердеги гендердик теңчилик принциби; 4) баланын эң жогорку кызыкчылыктарын камсыз кылуу принциби; 5) баланы үй-бүлөдө тарбиялоонун артыкчылыктуу принциби; 6) үй-бүлөнүн жашы жете элек жана эмгекке жарамсыз мүчөлөрүнүн укуктарынын жана таламдарынын тийиштүү түрдө коргоону камсыз кылуу принциби; 7) бир никелүүлүк (моногамия) принциби; 8) мамлекеттин көзөмөлү астында ажырашуу эркиндигинин принциби; 9) үй-бүлө ичиндеги талаш-тартыштарды чечүүдө өз ара макулдашуу принциби.

Жалпы жана атайын принциптер үй-бүлөлүк мамилелердин бардык тармактарын жөнгө салууга, сактоого, коргоого жана “тарбиялоого”, жарандардын мамлекеттик башкаруунун бул функциясына ишенимин бекемдөөгө багытталган.

“Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө институнун учурдагы абалын талдоо” деген аталыштагы экинчи бап диссертациялык изилдөөнүн методологиясына, ошондой эле үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоого жана коргоого тиешелүү ченемдерди Кыргыз Республикасынын Конституциясында, ошондой эле үй-бүлө жана ага байланыштуу мыйзамдарда камсыз кылуунун өзгөчөлүктөрүнө арналган, кыргыз коомчулугундагы үй-бүлөнүн өзгөчө маанисин баса белгилеген. Бул дагы мамлекет үй-бүлө институтун жигердүү колдоп, коргоп, сапаттык жактан жакшыртууга умтулуп жатканын көрсөтүп турат.

Биринчи бөлүмдө методологиялык мүнөздөгү маселелер каралган.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоо жана ишке ашыруу жараянында пайда болуучу коомдук мамилелердин тутуму саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп өз ичине үй-бүлө чөйрөсүн жөнгө салуучу укуктук ченемдерди талдоону, мыйзамдардагы кемчиликтерди жана коллизияларды аныктоону, укук колдонуу практикасын изилдөөнү камтыган Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоонун жана ишке ашыруунун теориялык, методологиялык, уюштуруучулук-укуктук, ченемдик-укуктук, экономикалык жана практикалык аспектиери саналат.

Практикалык тегиздиктеги көйгөйлөр методологиялык мүнөздөгү чечимдерди талап кылат. Ушуга байланыштуу үй-бүлөлүк укуктук мамилелердин бардык катышуучуларынын конституциялык укуктарын, милдеттерин жана кепилдиктерин изилдөөгө ар тараптуу мамиле жасоону талдоонун методологиясын иштеп чыгуу зарыл, бул азыркы социалдык шарттардын контекстинде үй-бүлөнү укуктук коргоонун бирдиктүү картинасын түзүүгө мүмкүндүк берет. Конституциялык жоболорду үй-бүлөлүк укук мамилелеринин призмасы аркылуу талдоо үй-бүлөнүн ар бир мүчөсүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын натыйжалуу коргоону камсыз кылуу менен мыйзамдардагы боштуктарды аныктоого жана жоюуга жардам берет. Үй-бүлөгө, аталыкка, энеликке жана балалыкка тикеден-тике байланышкан укуктардын жыйындысы Кыргызстандын тармактык мыйзамдарында, биринчи кезекте, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде, ошондой эле конституциялык ченемдерге негизделген Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинде аныкталган.

Баланын укуктары өзгөчө жалпы жөнгө салуучу укуктук мамилелердин алкагында болот жана ошондуктан фундаменталдык мүнөзгө ээ.

Экинчи баптын экинчи бөлүмүндө Кыргызстандын үй-бүлө мыйзамдарынын жана үй-бүлө укугунун ченемдерин камтыган башка ченемдик укуктук актылардын курамын талдоо маселелери каралды жана алар үй-бүлөнүн негизги функцияларын, үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн тең укуктарын жана милдеттерин ишке ашырууну камсыз кылуу боюнча эл аралык стандарттарга көп жагынан туура келет деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда куралып калган үй-бүлө мамилелердин, үй-бүлөнүн, биринчи кезекте балдардын жана аялдардын кызыкчылыктарын сактоону жана коргоону укуктук жөнгө салуунун жакшырышы менен тең катарда бир катар негизги түшүнүктөрдүн аныктамаларынын жоктугу же өркүндөтүлбөгөндүгү, ошондой эле айрым укуктук ченемдердин мазмуну менен байланышкан укуктук карама-каршылыктардын жана мыйзамдык боштуктардын бар экендиги белгиленди.

Учурдагы үй-бүлө мыйзамдарын өркүндөтүү максатында Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси; Кыргыз Республикасынын «Балдар жөнүндө» кодекси, Кыргыз Республикасынын башка мыйзамдары, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин айрым токтомдору сыяктуу мыйзамдарга жана башка ченемдик укуктук актыларга тиешелүү

өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү максатка ылайыктуу болуп саналат.

КРнын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин жаңы редакциясын иштеп чыгып, коомдук талкууга койду. Жаңы редакциянын көптөгөн жоболору үй-бүлө жана нике мамилелерин укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү жагынан алга карай олуттуу кадам болуп саналат, бирок айрым жоболор сын пикирлерге татыктуу.

Экинчи баптын үчүнчү бөлүмүндө коомдун жана бүтүндөй мамлекеттин өнүгүүсүнүн базалык негиздеринин бири болуп үй-бүлөнүн өзүнүн негизги функцияларын ишке ашыруудагы ийгилиги, б.а. ийгиликке жетүү жана үй-бүлөнүн толук кандуу жашоосу үчүн зарыл болгон нерселердин бардыгы менен камсыз болуу, анын ичинде ар кандай укуктук, социалдык жана экономикалык байгерчиликтер менен камсыз болуу катары аныкталуучу үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык жактан бакубаттуулугу саналаары жөнүндө сөз жүргөн.

Укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчиликти, бир жагынан, мамлекеттик башкаруунун бардык субъекттери тарабынан үй-бүлөнүн өзүнүн функцияларын натыйжалуу ишке ашыруусу үчүн шарттарды түзүү аркылуу (объективдүү жагы), экинчи жагынан, үй-бүлөнүн өзүнүн толук кандуу жашоо-тиричилигин уюштуруусу үчүн тышкы шарттарды жана ички потенциалды пайдалануу жөндөмдүүлүгү жана мындай жөндөмдүүлүктүн натыйжаларына канааттануу (субъективдүү жагы) аркылуу кароо керек.

Үй-бүлөнүн бакубаттуулугунун объективдүү жана субъективдүү көрсөткүчтөрү катары изилдөөчүлөр төмөнкүлөрдү карашат: 1) демографиялык параметрлер; 2) экономикалык фактор; 3) укуктук фактор; 4) бир катар олуттуу социалдык мүнөздөмөлөр; 5) психологиялык фактор.

“Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамынын көйгөйлөрү жана аны камсыз кылуунун негизги багыттары” аталыштагы үчүнчү бап үч бөлүмдөн турат.

Үчүнчү баптын биринчи бөлүмүндө Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк укук мамилелери чөйрөсүндөгү адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруунун көйгөйлөрү каралат. Биз кароого үй-бүлө чөйрөсүндөгү өтө курч көйгөйлөрдү коюуну зарыл деп таптык, аларды диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында өзүнчө чоң 8 айрым топко бөлдүк.

Үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндө адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин орун алган жана уланып жаткан бузулушу үй-бүлөнүн айрым мүчөлөрүн да, бүтүндөй үй-бүлөнү да сактоонун жана коргоонун укуктук механизмдин өркүндөтүү зарылдыгын аныктайт.

Үчүнчү баптын экинчи бөлүмү Кыргызстанда үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун укуктук механизмдин өркүндөтүүгө арналган; үй-бүлө укуктарын коргоо зарылдыгы ар кандай жагдайлар менен шартталышы мүмкүн, анын ичинде төмөнкүлөр бар:

1. Үй-бүлө чөйрөсүнүн субъекттеринин ортосундагы мамилелердеги юридикалык мүнөздөгү белгисиздик;

2. Үй-бүлөлүк укуктун карама-каршылыгынын болушу.

3. Милдеттүү тараптын мыйзам тарабынан жүктөлгөн милдеттерин аткаруудан баш тартуусу.

Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде бузулган укуктарды коргоого багытталган конкреттүү иш-аракеттерди ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү аныкталган, атап айтканда: жубайлардын бири никени бузууга макул болбогон учурдагы сот тартибинде никени бузуу (КР ҮБКнын 23-беренеси); никени жараксыз деп таануу (КР ҮБКнын 28-беренеси); нике келишимин жараксыз деп таануу (КР ҮБКнын 47-беренеси); жубайлардын мүлкүн өндүрүп алуу боюнча кайрылуу (КР ҮБКнын 48-беренеси); ата-энелик укуктан ажыратуу (КР ҮБКнын 74-беренеси); баланын өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч келип чыккан учурда баланын укуктарын коргоо чаралары (КР ҮБКнын 82-беренеси) жана башка бир катар ыкмалар. Мындан тышкары, акыркы жобо бузулган укуктук мамилелердин мүнөзүнө жана өзгөчөлүктөрүнө жараша айырмаланышы мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексин эске алуу менен, биздин оюбузча, КР ҮБКнын 9-беренесинин 2-бөлүгүндөгү "...ушул Кодексин жана Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинин тиешелүү статьяларында каралган" деген сөздөрдөн кийин, "ошондой эле үй-бүлө мыйзамдарында тыюу салынбаган башка ыкмалар менен" деген сөздөр менен толукталса, максатка ылайыктуу болмок. Ошентип, коргоонун үй-бүлөлүк-укуктук жана жарандык-укуктук ыкмалары укук бузуулардын аныкталган жолдоруна релеванттуу болушкан жарандык-укуктук ыкмалардын адаптациялануусунда айкалыштырып колдонулушу мүмкүн.

Учурда Кыргызстанда 18 кризистик борборлор бар, алар үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгы болгон кыздарга жана аялдарга ар кандай жардам жана колдоо көрсөтүүдө. Анын үстүнө бул борборлор негизинен бейөкмөт коммерциялык эмес уюмдар жана алардын бирөө гана муниципалдык борбор («Аялзат») болуп саналышат. КРнын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги мындай борборлорду колдоп, аларды мамлекеттик социалдык буюртма аркылуу каржылайт. Беш жылдын ичинде (2018-2022-жж.) каржылоо жылына 5,4 миллион сомдон 7,0 миллион сомго чейин көбөйтүлдү. Каржылоо баш калкалоочу жайларды, реабилитациялык программаларды колдоого, аялдарды жана кыздарды ишке орноштуруу программаларына тартууга, аларга укуктук, психологиялык жана башка жардам көрсөтүүгө багытталган.

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдары, эл аралык жана коммерциялык эмес уюмдар тарабынан 2018-2028-жылдарга үй-бүлөнү колдоо жана балдарды коргоо боюнча мамлекеттик программаны ишке ашыруу боюнча белгилүү аракеттер көрүлүп, иш-чаралар жүргүзүлүп жатат жана ушуга байланыштуу биз төмөнкү жагдайларды эске алуу зарыл деп эсептейбиз: Кыргыз Республикасында үй-бүлөнү укуктук сактоо жана коргоо механизминин натыйжалуулугу көбүнесе өлкөнүн калкынын мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдарына болгон ишеним

индексинин маанисинен көз каранды, акыркы беш жылда бул көрсөткүчтүн орточо мааниси 29,5 баллды түздү.

Үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун интегралдык механизминин алкагында үй-бүлөнү, анын мүчөлөрүн жана алардын мыйзам тарабынан корголуучу таламдарын коргоонун бардык саналып өткөн формалары жана ыкмалары үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашырууга багытталган бирдиктүү, өз ара байланышкан жана бири-бирин толуктап турган тутумду түзүүгө тийиш.

3.3-бөлүмдө Кыргыз Республикасында коомдун негизги бирдиги катары болгон үй-бүлө институтун бекемдөөгө, өнүктүрүүгө, сактоого жана коргоого багытталган максаттардын, милдеттердин, принциптердин, артыкчылыктардын, ошондой эле иш-чаралардын жана аракеттердин тутумдаштырылган жыйындысы болгон Мамлекеттик үй-бүлө саясатын ишке киргизүүнү зарыл деп таптык. Бул саясат өз ичине салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоого жана камсыз кылууга умтулууну камтыйт, коомдук контекстте үй-бүлөнүн социалдык ролун жогорулатууга көңүлдү бурат, ошондой эле белгиленген элементтерди өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн стратегиялык багыттарына интеграциялоону камсыз кылат. Бул саясаттын коомдук мамилелерге жана жарандардын жашоо сапатына тийгизген оң таасири анын туруктуу жана гармониялуу коомду калыптандырууга болгон комплекстүү мамиленин алкагындагы маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Мамлекеттик үй-бүлө саясатынын негизги принциптери:

- үй-бүлөдө эркектер менен аялдардын бирдей укуктарын жана милдеттерин таануу жана колдоо, балдарды тарбиялоого жана үй-бүлө иштерин башкарууга жубайлардын тең адилет катышуусун камсыз кылуу;

- жеке, тиричилик жана коомдук турмуш маселелеринде үй-бүлөнүн өз алдынчалыгын, диний, маданий жана жеке ынанымдарына ылайык өз алдынча чечим кабыл алуу эркиндигин урматтоо;

- үй-бүлөнүн социалдык-экономикалык макамына карабастан бардык балдарга карата билим берүү, саламаттыкты сактоо, социалдык коргоо жана башка мамлекеттик кызмат көрсөтүү маселелеринде бирдей мамилени камсыз кылуу.

- баланын (балдардын) өмүрү, ден соолугу, бакубаттуулугу, билими, тарбиясы жана руханий-адептик өнүгүүсү үчүн үй-бүлөнүн эң негизги жоопкерчилигин таануу;

- үй-бүлөлөрдүн жана алардын бардык мүчөлөрүнүн социалдык абалына, улутуна, жашаган жерине жана диний ишенимине карабастан колдоого, сактоого жана коргонууга болгон теңдиги;

- объективдүү себептер боюнча социалдык-экономикалык жана укуктук кыйынчылыктарды жеңе албаган жана жашоонун базалык деңгээлине жетише албаган үй-бүлөлөргө социалдык-укуктук жардам жана колдоо көрсөтүү;

- үй-бүлө менен мамлекеттин өнөктөштүгү, ошондой эле коомдук бирикмелер, кайрымдуулук уюмдары жана ишкерлер менен кызматташуу.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөө ишинин натыйжасында төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды:

1. Үй-бүлө коомдун табигый, баштапкы жана негизги уячасы, адамзат жараткан эң бийик баалуулуктардын бири болуп саналат.

Түрдүү илимий жана атайын адабияттарды, ошондой эле Кыргызстандын жана ЕАЭБге мүчө башка өлкөлөрдүн мыйзам актыларын талдоонун негизинде “үй-бүлө” түшүнүгүн кеңири жана тар мааниде кароо сунушталат.

Кеңири социалдык-укуктук түшүнүүдө үй-бүлө - бул кийинки муундарды жаратуу, балдарды тарбиялоо аркылуу андан аркы коомдук өнүгүү үчүн зарыл болгон салттуу турмуштук жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды, маданиятты, жыйналган тажрыйбаны ж.б. маалыматтарды трансляциялоо, бири-бирине болгон сүйүүнүн, бирин-бири түшүнүүнүн, өз ара аракеттенүүнүн, ич ара жардам берүүнүн жана бири-биринин алдындагы жоопкерчиликтин негизинде үй-бүлөнүн башка функцияларын аткаруу максатында социалдык-укуктук жана экономикалык жашоосунун жалпылыгы менен байланышкан адамдардын (эки же андан көп физикалык жактардын) өзүн-өзү тескеген өзгөчө уюму түрүндөгү коомдун базалык уячасын билдирет.

Таза юридикалык ыктоону чагылдырган тар мааниде үй-бүлө – бул биргеликте жашоо, жалпы чарбаны жүргүзүү, никенин негизинде жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк укуктардын жана милдеттердин болушу, туугандык белгилери, балдарды багып алуу же тарбиялоонун башка формаларында кабыл алуу аркылуу түптөлгөн, эки же андан көп физикалык жактардын биримдиги түрүндөгү укук субъекти.

Укуктук тескөө максатынан көз каранды түрдө укуктун айрым тармактарында үй-бүлөнүн укуктар жана милдеттер менен байланышышкан мүчөлөрүнүн алкагы аныкталат. Бардык учурларда үй-бүлө мүчөлөрүнө жубайларды (эркек жана аялды), балдарды (өздөрү жараткан жана багып алынган), алар менен бирге жашашкан, жалпы чарба жүргүзүшкөн жана жалпы бюджетке ээ болушкан жакын туугандарды кошушат.

Бүтүндөй үй-бүлөнүн жана анын айрым мүчөлөрүнүн жигердүүлүгүнүн, жашоо-тиричилигинин көрүнүшүнүн негизги багыттары катары үй-бүлөнүн төмөнкүдөй функциялары бөлүнүп көрсөтүлдү: репродуктивдүү функция; берүү (трансляциялоо) функциясы; билим берүүчүлүк-тарбиялык функция; баштапкы социалдык көзөмөл функциясы; баштапкы укуктук көзөмөл функциясы; экономикалык функция; калыбына келтирүү функциясы; эмоционалдык функция; коммуникативдик функция; коргоо функциясы.

2. Укуктук макам дегенде укуктук мамилелердин ар кандай түрлөрүнүн алкагында жеке же коллективдүү субъекттин укуктарынын жана милдеттенмелеринин мыйзам тарабынан бекитилген жана мамлекет тарабынан кепилденген жыйындысы түшүнүлөт.

Доктриналдык деңгээлде укуктук макам классификациялык критерийлерге жараша төмөнкүдөй анык бир түрлөргө бөлүнөт, атап айтканда, булар: 1) укуктук макамдын конкреттешүү даражасы; 2) укуктук жөнгө салуу булактарынын тармактык тиешелүүлүгү жана көлөмү; 3) укук субъекттеринин

категориялары; 4) мамлекет менен конституциялык мамилелердин жалпы тутумундагы адамдын иш жүзүндөгү абалы.

Илимий, атайын адабияттарда жана Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарында берилген үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоого болгон ыктоолорду талдоо жана салыштыруу бул түшүнүккө карата автордун позициясын түзүүгө мүмкүндүк берди. Ушуга байланыштуу *үй-бүлөнүн укуктук макамы укуктун жамааттык субъекти катары болгон үй-бүлөнүн улуттук мыйзамдарда, ошондой эле улуттук мыйзамдык тутумдун курамдык бөлүгү болуп саналышкан эл аралык ченемдерде жана эл аралык келишимдерде бекитилген жана мамлекет тарабынан кепилденген укуктары менен милдеттеринин жыйындысын билдирет. Ал ушул субъекттин коом жана мамлекет менен, ал эми анын мүчөлөрүнүн бири-бири, коом жана мамлекет менен болгон өз ара мамилелерин тескейт.*

Үй-бүлөнүн укуктук макамын түшүнүп жетүүдөгү негизги түшүнүктөрдүн бири болуп “нике” түшүнүгү саналат.

3. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуу мамлекет тарабынан үй-бүлөлүк мамилелерге таасир этүү жараянында ишке ашырылуучу юридикалык функцияны билдирет. Анын жардамында мындай мамилелердин катышуучуларынын жүрүм-туруму укуктун ченемдеринде камтылган талаптарга жана уруксат берүүлөргө ылайык жөнгө салынат. Аларды аткаруунун милдеттүүлүгү жана легитимдүүлүгү мамлекеттин бийликтик күчүнүн атайын юридикалык каражаттары жана ыкмаларын колдонуу мүмкүнчүлүгү менен камсыз кылынып, коом тарабынан колдоого алынат. Үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуу принциптерин, б.а. идеяларды жетектеген анын негизги башаттарын жалпы жана атайын деп бөлүүгө болот.

Укуктук жөнгө салуунун жалпы принциптери болуп төмөнкүлөр саналат: 1) мыйзамдуулук принциби; 2) теңдик принциби; 3) демократиялуулук принциби; 4) жоопкерчилик принциби; 5) үй-бүлөнү мамлекет жана коом тарабынан сактоо жана коргоо принциби; 6) укуктук жөнгө салуунун тутумдуулугу принциби; 7) укуктук ченемдердин императивдүүлүгү менен диспозитивдүүлүгүн айкалыштыруу принциби; 8) адилеттүүлүк жана гуманизмдик принциби.

Атайын принциптерге төмөнкүлөр кирет: 1) эркек менен аялдын ыктыярдуу биримдигинин негизинде никеге туруу принциби; 2) ЗАГС органдарында гана түзүлгөн никени таануу принциби; 3) үй-бүлөлүк мамилелердеги гендердик теңдик принциби; 4) баланын эң жакшы кызыкчылыктарын камсыз кылуу принциби; 5) баланы үй-бүлөлүк тарбиялоонун артыкчылыгы принциби; 6) үй-бүлөнүн жашы жете элек жана эмгекке жарамсыз мүчөлөрүнүн укуктарын жана таламдарын талаптагыдай коргоону камсыз кылуу принциби; 7) бир нике (моногамия) принциби; 8) никени мамлекеттин көзөмөлү астында бузуу эркиндиги принциби; 9) ички үй-бүлөлүк талаштарды чечүүдө өз ара макулдашуу принциби.

Жалпы жана атайын принциптер үй-бүлөлүк мамилелердин бардык чөйрөлөрүн тескөөгө, сактоого, коргоого жана “тарбиялоого”, жарандардын

мамлекеттик башкаруунун ушул функциясына болгон ишенимин бекемдөөгө багытталган.

4. Кыргыз Республикасынын Конституциясында, үй-бүлөлүк жана башка мыйзамдарында үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоо жана коргоо, адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндөгү конституциялык укуктарын, милдеттерин жана кепилдиктерин камсыз кылуу боюнча ченемдердин бекитилиши кыргыз коомунда үй-бүлөнүн эң маанилүү ролу, мамлекеттин аны колдоого, сактоого, чыңдоого жана сапаттуу өнүктүрүүгө кызыкдарлыгы жөнүндө күбөлөндүрөт.

Үй-бүлөгө, аталыкка, энеликке жана балалыкка тикеден-тике байланышкан укуктардын жыйындысы Кыргызстандын тармактык мыйзамдарында, биринчи кезекте КРнын Үй-бүлөлүк кодексинде, ошондой эле конституциялык ченемдерге негизделген КРнын Балдар жөнүндө кодексинде так аныкталган.

Баланын укуктары өзгөчө жалпы жөнгө салуучу укуктук мамилелердин алкагында болот жана ошондуктан фундаменталдык мүнөзгө ээ.

Үй-бүлөнүн укуктук макамынын маңызынан келип чыгуу менен ар бир укук үчүн колдонуудагы мыйзамдарда, анын ичинде Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген тиешелүү милдет бар. Мында балдарды тарбиялоо жана аларга кам көрүү ата-эненин укугу да, милдети да болуп саналат.

Кыргыз Республикасында *адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин кепилдиктери - бул мыйзам тартибинде каралган жана мамлекет тарабынан милдеттүү түрдө колдонулуучу конституциялык-укуктук курал, ал аркылуу ар кандай жыныстагы өлкөнүн жарандары, чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок адамдар өздөрүнүн мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин тоскоолдуксуз пайдаланууга, коомдук мамилелердин бардык чөйрөлөрүндө өздөрүнүн мыйзамдуу таламдарын бир эле убакта шайкеш келген милдеттерин аткарууну камсыз кылуу менен ишке ашырууга мүмкүнчүлүк алышат.*

5. Кыргызстандын үй-бүлө мыйзамдарынын жана үй-бүлө укугунун ченемдерин камтыган башка мыйзам актыларынын курамына талдоо жүргүзүү, бул мыйзамдар үй-бүлөнүн негизги функцияларын ишке ашырууну, үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн тең укуктарын жана милдеттерин ишке ашырууну камсыз кылуу боюнча эл аралык стандарттарга көп жагынан туура келет деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Мында учурдагы калыптанган үй-бүлө мамилелерин, үй-бүлөнүн, биринчи кезекте балдардын жана аялдардын кызыкчылыктарын сактоо жана коргоону укуктук жөнгө салуунун жакшыргандыгы менен катар юридикалык карама-каршылыктардын жана мыйзамдык боштуктардын, анын ичинде бир катар негизги түшүнүктөрдүн аныктамаларынын жоктугу же жеткилеңсиздиги, ошондой эле айрым укуктук ченемдердин мазмунунун так эместиги бар экендиги белгиленди.

Аракеттеги үй-бүлөлүк мыйзамдуулукту өркүндөтүү максатында КРнын Үй-бүлө кодекси, КРнын “Балдар жөнүндө” Кодекси, КРнын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо” жөнүндө Мыйзамы, КРнын “Эрекетер жана аялдар үчүн тең укуктардын жана бирдей кепилдиктердин мамлекеттик

кепилдиктери жөнүндө” Мыйзамы, КРнын Өкмөтүнүн “Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасында мамлекеттик жөлөкпулдар жөнүндө” мыйзамын ишке ашыруу жөнүндө” Токтому сыктуу мыйзамдарга жана башка ченемдик-укуктук актыларга тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү максатка ылайыктуу.

КРнын эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги КРнын Үй-бүлө кодексинин жаңы редакциясын иштеп чыгып, коомдук талкууга койду. Жаңы редакциянын көптөгөн жоболору үй-бүлөлүк – никелик мамилелерди укуктук тескөөнү өркүдөтүү жаатында алга ташталган олуттуу кадамды билдирет, ошол эле учурда анын айрым ченемдери сын эскертүүлөргө татыктуу.

6. Коомдун жана бүтүндөй мамлекеттин өнүгүүсүнүн базалык негиздеринин бири болуп үй-бүлөнүн өзүнүн негизги функцияларын ишке ашыруудагы ийгилиги катары аныктоого боло турган үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык жактан байгерчилиги, б.а. *ар кандай мүнөздөгү, анын ичинде укуктук, социалдык жана экономикалык артыкчылыктардын болушунан улам үй-бүлөнүн толук кандуу жашоо-тиричилиги үчүн зарыл болгон бардык нерселер камсыз болуусуна жана ийгиликке жетишүүсү саналат.*

Укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчиликти, бир жагынан, мамлекеттик башкаруунун бардык субъекттери тарабынан үй-бүлөнүн өз функцияларын натыйжалуу ишке ашыруусу үчүн шарттарды түзүү аркылуу (объективдүү жагы), экинчи жагынан, үй-бүлөнүн өзүнүн толук кандуу жашоо-тиричилик иш-аракеттерин уюштуруусу үчүн сырткы шарттарды жана ички потенциалды пайдалана билүү жөндөмдүүлүгү жана бул жөндөмдүүлүктүн натыйжаларына канааттануу (субъективдүү жагы) аркылуу кароо керек.

Изилдөөчүлөр тарабынан үй-бүлөнүн байгерчилигинин объективдүү жана субъективдүү көрсөткүчтөрү катары төмөнкүлөр каралат: 1) демографиялык параметрлер; 2) экономикалык фактор; 3) укуктук фактор; 4) бир катар олуттуу социалдык мүнөздөмөлөр; 5) психологиялык фактор.

2018-2022-жылдарда Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн укуктук жана социалдык-экономикалык байгерчиликтерин талдоо үй-бүлөнүн жана анын мүчөлөрүнүн экономикалык, социалдык жана укуктук чөйрөлөрдөгү укуктарын жана милдеттерин камсыз кылуудагы оң тенденциялар менен кошо үй-бүлөнүн өзүнүн негизги функцияларын толук аткарууга мүмкүндүк бербеген бир топ терс факторлордун да бар экендигин көрсөттү.

Үй-бүлөнүн байгерчилигине таасир эткен эң олуттуу терс фактор болуп физикалык, психологиялык, экономикалык, сексуалдык, диний жана башка мүнөздө болушу мүмкүн болгон үй-бүлөлүк зомбулук саналат.

7. Ченемдик-укуктук, социалдык-экономикалык жана башка мүнөздөгү түрдүү булактарды талдоонун, ошондой эле автордун эмпирикалык изилдөөлөрүнүн негизинде Кыргыз Республикасындагы адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндөгү укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруунун төмөнкүдөй көйгөйлөрү топтоштурулду: 1) ата-энелердин балдарына кам көрүү, балдарын тарбиялоо жана аларга билим берүү боюнча милдеттери менен байланышкан көйгөйлөр; 2) үй-бүлөнүн материалдык

байгерчилигин камсыз кылуу менен байланышкан көйгөйлөр; 3) үй-бүлөдөгү гендердик теңчилик жана жубайлардын өз ара жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк мамилелери көйгөйлөрү; 4) укук коргоо жана укук колдонуу маселелери жана сот тутумунун натыйжасыздыгы көйгөйлөрү; 5) үй-бүлөнү мамлекеттик колдоо, аялдарды жана балдарды сактоо жана коргоо менен байланышкан көйгөйлөр; 6) жубайлардын жалпы, анын ичинде репродуктивдүү ден соолугу, ошондой эле балдардын ден соолугу менен байланышкан көйгөйлөр; 7) өсүп келе жаткан муундарды руханий-ыймандык, жарандык-укуктук тарбиялоо, салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоо жана колдоо менен байланышкан көйгөйлөр; 8) үй-бүлөлүк мыйзамдардын жеткилең эместиги менен байланышкан көйгөйлөр.

Көйгөйлөрдүн ар бир тобунда алардын түрлөрү жана мазмуну аныкталган.

8. Үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоонун жана коргоонун жалпы таанылган өзгөчө формалары болуп коргоонун юрисдикциялык жана юрисдикциялык эмес формалары саналат.

Үй-бүлөнү юрисдикциялык форманын алкагында сактоонун жана коргоонун механизми сактоо жана коргоо субъекттеринин, бузулган же бузулуу коркунучунда турган үй-бүлө укуктарын сактоонун жана коргоонун жолдорунун, ошондой эле мындай ыкмаларды ишке ашыруунун республиканын колдонуудагы мыйзамдарында каралган куралдарынын жыйындысын билдирет.

Юрисдикциялык эмес форманын алкагында коргоо механизми жарандардын жана өкмөттүк эмес уюмдардын үй-бүлө укуктарын жана мыйзам тарабынан корголуучу таламдарын коргоо боюнча иш-аракеттерин билдирет, аларды булар өз алдынча, тиешелүү ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарга кайрылбастан жүзөгө ашырат, бул өзүнүн укуктарын коргоодо айрыкча туюнтууга ээ болот. Мында үй-бүлөлүк укуктарды өз алдынча коргоо жолдору укук бузууга пропорционалдуу болууга жана анын алдын алуу үчүн зарыл болгон аракеттердин чегинен чыкпоого тийиш.

Үй-бүлөнү сактоонун жана коргоонун интегралдык механизминин алкагында үй-бүлөнү, анын мүчөлөрүн жана алардын мыйзам тарабынан корголуучу үй-бүлөлүк медиацияны кошо алгандагы таламдарын коргоонун юрисдикциялык жана юрисдикциялык эмес формалары жана жолдору бирдиктүү, үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашырууга багытталган өз ара байланышкан жана бири-бирин толуктоочу тутумду түзүүсү керек.

9. Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөнүн натыйжасы болуп Кыргыз Республикасында 2040-жылга чейин мамлекеттик үй-бүлө саясатынын алкактык Концепциясын иштеп чыгуу саналды.

Концепцияда үй-бүлөнү колдоо жана өнүктүрүү, үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн сактоо жана коргоо чөйрөсүндө кабыл алынган улуттук жана мамлекеттик программаларга ылайык келген негизги параметрлерге ылайык келген негизги багыттар болуп төмөнкүлөр саналат: 1) «жумуш – үй-бүлө – балдар» тең салмактуулугун камсыз кылуу; 2) салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды таанууну жана коргоону камсыз кылуу; 3) үй-бүлөлүк мамилелерде гендердик теңчиликти камсыз кылуу; 4) улуттун жана келечек муундардын саламаттыгын камсыз кылуу; 5) үй-бүлөлөрдү жана балдарды социалдык тейлөө тутумун өркүндөтүү; 6) үй-бүлөлүк келишпестиктерди,

балдардын кароосуз жана көзөмөлсүз калышын эрте алдын алуу; 7) «Санариптик үй-бүлө» долбоорун ишке ашыруу; 8) Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк саясатты корпоративдик деңгээлде ишке ашыруу; 9) өсүп келе жаткан муундарды жарандык-патриоттук жана укуктук тарбиялоо институттарын түзүү.

2040-жылга чейинки мамлекеттик үй-бүлөлүк саясат Концепциясын ишке ашырууну үч этапта аткаруу максатка ылайык: 1) 2025-2029-жылдар; 2) 2030-2034-жылдар; 3) 2035-2039-жылдар. Мында этаптардын ар биринде Концепциянын жетишилген чыныгы натыйжалардан көз каранды түрдө түзөтүлүшү мүмкүн болгон белгиленген багыттарынын ар бири боюнча коюлган милдеттерге жетишүүнүн пландык индикаторлору белгиленген болушу керек.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

1. Учурдагы үй-бүлөлүк мыйзамдуулукту өркүндөтүү максатында төмөнкүлөр сунушталат:

- КРнын Конституциясынын 26-беренесинин 2-бөлүмүн төмөнкүдөй редакцияда баяндоо: *“балдарга кам көрүү, аларды тарбиялоо атанын да, эненин да бирдей өлчөмдөгү укугу жана милдети болуп саналат. Жашы жеткен эмгекке жарамдуу балдар өздөрүнүн эмгекке жарамсыз, ата-эненин жардамына муктаж бир туугандарын багууга жана алар жөнүндө кам көрүүгө милдеттүү”*;

- КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин 2-беренесинде берилген үй-бүлөнүн аныктамасын төмөнкү редакцияга алмаштыруу: *“үй-бүлө – бул биргеликте жашоо, жалпы чарбаны жүргүзүү, никенин негизинде жеке мүлктүк эмес жана мүлктүк укуктардын жана милдеттердин болушу, туугандык белгилери, балдарды багып алуу же тарбиялоонун башка формаларында кабыл алуу аркылуу түптөлгөн, эки же андан көп физикалык жактардын биримдиги түрүндөгү укук субъекти болуп саналат”*;

- КРнын Үй-бүлөлүк кодексинин 9-беренесинин 2-бөлүмүн төмөнкүдөй редакцияда баяндоо: *“үй-бүлөнү жана анын мүчөлөрүн коргоо ушул Кодекстин, КРнын “Балдар жөнүндө” Кодексинин тиешелүү беренелеринде каралган жолдор, ошондой эле үй-бүлөлүк мыйзамдуулук тарабынан тыюу салынбаган башка жолдор менен ишке ашырылат”*;

КРнын 2008-жылдын 4-августундагы № 184-“Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” мыйзамынын 1-беренесинде мамлекеттик кепилдиктердин төмөнкүдөй аныктамасын киргизүү: *“эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери – бул мыйзам тартибинде каралган жана мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдары тарабынан сөзсүз колдонула турган конституциялык-укуктук курал, ал аркылуу түрдүү жыныстагы өлкөнүн жарандары, чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок жактар өздөрүнүн мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин тоскоолсуз колдонуу, бир эле убакта өздөрүнүн тиешелүү милдеттенмелеринин аткарылышын камсыз кылуу менен коомдук мамилелердин бардык чөйрөлөрүндө мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушат”*;

- КРнын “Укук бузуулар жөнүндө” Кодексинде өзүнчө берене менен “массалык маалымдоо каражаттары, билим берүү, маданият аркылуу гендердик стереотиптерди кайра өндүрүү” сыяктуу кыйыр дискриминация боюнча административдик жоопкерчиликти бекитүү;

- КРнын 2017-жылдын 27-апрелиндеги №63-“Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Мыйзамынын 1-беренесине үй-бүлөк зомбулук түшүнүгүнүн аныктамасын төмөнкүдөй редакцияда баяндоо: *“үй-бүлөлүк зомбулук – бул үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген адам тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата адамдын жана жарандын мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин бузуу же алар тарабынан өздөрүнүн конституциялык милдеттерин аткаруусуна тоскоолдук кылуу, жол бербөө максатында аткарылган физикалык, экономикалык психологиялык, сексуалдык, диний, маданий-ыймандык ж.б. мүнөздөгү атайылап жасалган аракеттер же алардан жаралган коркунучтар, ошондой эле көңүл кош мамиле”*.

- КРнын 2017-жылдын 27-апрелиндеги №63-“Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Мыйзамынын 1-беренесине сексуалдык зомбулуктун төмөнкүдөй аныктамасын киргизүү: *“сексуалдык зомбулук – бул үй-бүлөнүн бир мүчөсү/ага теңештирилген адам тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген адамга карата анын эркине каршы атайылап аткарылган, мындай аракеттерге дуушар кылынган үй-бүлө мүчөсүнүн/ага теңештирилген адамдын ден-соолугуна жана психозэмоционалдык аалына терс таасирин тийгизген контакттык жана/же контактсыз сексуалдык аракеттер”*.

2. КРнын “Социалдык кызматтар жөнүндө” Мыйзамын иштеп чыгуу жана кабыл алуу максатка ылайык, анын негизги максаты болуп үй-бүлөдө жаралуучу кыйын жашоо жагдайларын жеңүү, мындай жагдайлардын терс кесепеттерин минималдаштыруу, аларды токтотуу жана алдын алуу боюнча коомдук мамилелерди тескөө саналышы керек.

3. КРнын “Үй-бүлөдөгү кыйынчылыктардын, балдардын кароосуз жана көзөмөлсүз калуусун эртелетип алдын алуу жөнүндө” Мыйзамын иштеп чыгуу жана кабыл алуу максатка ылайык, бул үй-бүлөнүн укуктук макамын натыйжалуу ишке ашырууга, балдарды сактоого жана коргоого өбөлгө түзөт.

4. Диссертациялык иште сунушталып жаткан Кыргыз Республикасындагы мамлекеттин үй-бүлөлүк саясатынын алкактуу Концепциясын узак мөөнөткө кабыл алуу жана ишке ашыруу үй-бүлөнү коомдун жана мамлекеттин негизи катары бекемдөөгө, үй-бүлө укуктун субъекти катары өзүнүн функциясын аткарууда мүмкүн болгон тобокелдерден корголо турган, өзүнүн болочок өнүгүүсүнө ишенимди сезе турган шарттарды түптөөгө мүмкүндүк берет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Мадышева Ш.И. Роль и место семьи в обществе и государственная программа для ее сохранения [Текст] / Кулдышева Г.К., Мадышева Ш.И. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - 2021 год. № 2-2 (53) – С.152-156.
2. Мадышева Ш.И. Насилие против женщин в Кыргызстане и мероприятия, направленные на его устранение. [Текст] // Мадышева Ш.И., Мадышев Б.И., Орунбаев С.С. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - 2021 год. № 3-1 (54) – С.198-202.
3. Мадышева Ш.И. Үй-бүлө түшүнүгүнүн укуктук аныкталышы. [Текст] // Мадышева Ш.И., Токтобаева Э.М. // Вестник Ошского государственного университета. - 2021 год. № 3 (2) – С.301-309.
4. Мадышева Ш.И. Некоторые теоретические подходы к вопросу изучения семьи. // Мадышева Ш.И., Кудаярова Б.А. // Тенденции развития науки и образования. - 2022 год. № 82-4. – С.81-86.
5. Мадышева Ш.И. Семейное предпринимательство в государственно-правовом развитии Кыргызской Республики. // Мадышева Ш.И., Кулдышева Г.К., Умирзакова М. // Известия ВУЗов Кыргызстана. - 2022 год. № 6. – С.216-220.
6. Мадышева Ш.И. Гендердик кесиптик сегрегация. // Мадышева Ш.И., Орунбаев С.С. // Вестник МНУ. - 2022 год. № 3. – С.246-251
7. Мадышева Ш.И. Түзөтүү мекемелериндеги жазасын өтөп жана андан бошогон аялдардын ресоциализациялык өзгөчөлүктөрү жана социалдык адаптациялоосу. // Мадышева Ш.И., Мадышев Б.И. // Вестник МНУ. - 2023 год. № 2. – С.272-278.
8. Мадышева Ш.И. Руханий адеп ахлактык тарбия үй-бүлөдөн башталат. // Мадышева Ш.И., Кудаярова Б.А. // Вестник МНУ. - 2022 год. № 4. – С.223-225.
9. Мадышева Ш.И. О правовом определении понятия семьи. // Мадышева Ш.И., Кулдышева Г.К., Токтобаева Э.М. // Евразийское научное объединение. – 2021 год. № 7-2 (77)– С.141-145.
10. Мадышева Ш.И. Женщины Кыргызской Республики в цифровом бизнесе. // Мадышева Ш.И., Досалиева К.А. // Актуальные вопросы экономики и права в современных условиях: Сборник материалов конференций. – 2023 год. № 1 (4)– С. 473 – 477.
11. Мадышева Ш.И. Мусульманское право как инструмент влияния Кокандского ханства на обычное право кыргызов // Мадышева Ш.И., Досалиева К.А. // Актуальные вопросы экономики и права в современных условиях: Сборник материалов конференций: Нальчик – 2023, с. 222-226.
12. Мадышева Ш.И. Современный этап развития правовой системы Кыргызской Республики // Мадышева Ш.И., Улан уулу Авакан, Жолдошбаев И.А. // Устойчивое развитие территорий: теория и практика: Сибайский институт (филиал) УУНиТ – 2024, с. 34-37.
13. Мадышева Ш.И. Инклюзивная система в правосудии Кыргызской Республики // Мадышева Ш.И., Мамадалиева К.А. Багы кызы А. // Устойчивое развитие территорий: теория и практика: Сибайский институт (филиал) УУНиТ – 2024, с. 38-40.

Мадышева Ширин Икрамовнанын «Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөнүн теориялык-укуктук макамы» аттуу темадагы 12.00.01 – укук жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы; укук жана мамлекет жөнүндөгү окуулардын тарыхы адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: үй-бүлө, үй-бүлөнүн укуктук макамы, аталык, энелик, балалык, укуктар, эркиндиктер жана кепилдик, мамлекеттик үй-бүлөлүк саясаттын концепциясы, коргоо.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоо жана ишке ашыруу жараянында пайда болуучу коомдук мамилелердин тутуму саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамын аныктоонун жана ишке ашыруунун теориялык, усулдук, уюштуруучулук-укуктук, ченемдик-укуктук, экономикалык жана практикалык аспекттери саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп тутумдуу теориялык, формалдуу-юридикалык, институттук-укуктук жана практикалык талдоонун негизинде үй-бүлөнүн укуктук макамынын маңызы жана мазмуну, үй-бүлөлүк мамилелердин катышуучуларынын конституциялык укуктары жөнүндөгү билимдердин комплексин иштеп чыгуу, ошондой эле Кыргыз Республикасында үй-бүлөнүн укуктук макамын ишке ашыруу жараянында түптөлгөн актуалдуу теориялык-укуктук жана практикалык көйгөйлөрдү аныктоо жана чечүү саналат.

Изилдөө ыкмалары – изилденүүчү объекттин өнүгүүсүнүн негизги көйгөйлөрүн жана тенденцияларын аныктоого мүмкүндүк берген жалпы илимий ыкма, тутумдуулук, логикалык, анализ жана синтез ыкмалары, аналогиялык ыкма, топтоо ыкмасы сыяктуу атайын илимий ыкмалар.

Алынган натыйжалар. Коргоого алынып чыгылуучу 7 жобо формулировкаланган, ошондой эле бир катар теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар берилген.

Илимий жаңылыгы – Диссертациялык иш теориялык жана практикалык аспектттерди чагылдырган уникалдуу изилдөө болуу менен коргоого алынып чыгылып жаткан жана андан ары өнүктүрүлгөн төмөнкү натыйжаларда чагылдырылган: үй-бүлө жана үй-бүлө мамилелери жаатындагы теориялык-укуктук билимдер; үй-бүлөнүн укуктук макамын формалдуу-укуктук контексттин алкагында изилдөө; үй-бүлөлүк мамилелерди укуктук жөнгө салуунун принциптерин изилдөө; Кыргыз Республикасындагы үй-бүлө институтунун учурдагы абалын изилдөө; ар тараптуу изилдөөнүн негизинде Кыргызстанда адамдын жана жарандын үй-бүлөлүк укуктук мамилелер чөйрөсүндөгү укуктарын, эркиндиктерин, мыйзамдуу кызыкчылыктарын жана милдеттерин ишке ашыруудагы көйгөйлөрдүн топтому аныкталды жана аларга мүнөздөмө берилди: Кыргызстандагы үй-бүлөнү коргоонун укуктук механизм өркүндөтүүнүн багыттары; ата мекендик илимде биринчи жолу Кыргыз Республикасында мамлекеттин 2040-жылга чейинки узак мөөнөттүү үй-бүлөлүк саясатынын Концепциясы иштелип чыгылды жана сунушталды.

Алынган натыйжаларды колдонуу боюнча сунуштар. Диссертацияда айтылган корутундуларды жана сунуштарды ченем жаратуучу жана укук коргоо органдары пайдалана алышат.

Алынган натыйжаларды колдонуу чөйрөсү: мамлекет жана укук теориясы, конституциялык укук, үй-бүлөлүк укук.

РЕЗЮМЕ

диссертации Мадышевой Ширин Икрамовны на тему: «Теоретико-правовой статус семьи в Кыргызской Республике» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

Ключевые слова: семья, правовой статус семьи, отцовство, материнство, детство, права, свободы, гарантия, Концепция государственной семейной политики, защита.

Объект исследования - выступает система общественных отношений, возникающих в процессе определения и реализации правового статуса семьи в Кыргызской Республике.

Предмет научного исследования – теоретические, методические, организационно-правовые, нормативно-правовые, экономические и практические аспекты определения и реализации правового статуса семьи в Кыргызской Республике.

Цель диссертационного исследования - выработать, на базе системного теоретического, формально-юридического, институционально-правового и практического анализа комплекс знаний о сущности и содержании правового статуса семьи, конституционных прав участников семейных отношений, а также выявить и разрешить актуальные теоретико-правовые и практические проблемы, формирующиеся в Кыргызской Республике в процессе реализации правового статуса семьи.

Методы исследования - общенаучный метод, системность, логический анализ и синтез, позволивших выявить основные проблемы и тенденции развития изучаемого объекта. Специально-научные методы; метод аналогии, метод агрегирования.

Полученные результаты. Сформулировано 7 положений, выносимых на защиту, а также ряд теоретических выводов и практических рекомендаций.

Научная новизна заключается в том, что диссертационная работа представляет собой уникальное исследование, которое отражает теоретические и практические аспекты дали дальнейшее развитие: теоретико-правовому знанию в области семьи и семейных отношений; исследованию правового статуса семьи в рамках формально-правового контекста; принципам правового регулирования семейных отношений, исследованию современного состояния института семьи в Кыргызской Республике; на основе всестороннего исследования выделены и охарактеризованы группы проблем реализации прав, свобод, законных интересов и обязанностей человека и гражданина в сфере семейных правоотношений в Кыргызстане; направлениям совершенствования правового механизма защиты семьи в Кыргызстане. Впервые в отечественной науке разработана и представлена Концепция долгосрочной государственной семейной политики в Кыргызской Республике до 2040 года.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Выводы и рекомендации, сделанные в диссертации, могут быть использованы нормотворческими и правоприменительными органами.

Область применения полученных результатов: теория государство и право, конституционное право, семейное право.

SUMMARY

of the dissertation of Madysheva Shirin Ikramovna on the topic:
"Theoretical and legal status of the family in the Kyrgyz Republic" for the degree of
candidate of legal sciences in the specialty 12.00.01 - theory and history of law and state;
history of teachings on law and state

Key words: family, legal status of the family, fatherhood, motherhood, childhood, rights, freedoms, guarantee, Concept of state family policy, protection and defense.

The object of the research is the system of social relations arising in the process of determining and implementing the legal status of the family in the Kyrgyz Republic.

The subject of the scientific research - is theoretical, methodological, organizational and legal, normative and legal, economic and practical aspects of determining and implementing the legal status of the family in the Kyrgyz Republic.

The purpose of the dissertation research is to develop, on the basis of a systematic theoretical, formal-legal, institutional-legal and practical analysis, a set of knowledge about the essence and content of the legal status of the family, the constitutional rights of participants in family relations, as well as to identify and resolve current theoretical-legal and practical problems that are formed in the Kyrgyz Republic in the process of implementing the legal status of the family.

Methods of research - general scientific method, systematicity, logical analysis and synthesis, which made it possible to identify the main problems and trends in the development of the object of study. Special scientific methods; analogy method, aggregation method.

Obtained results. Formulated 7 provisions submitted for defense have been formulated, as well as a number of theoretical conclusions and practical recommendations.

The scientific novelty lies in the fact that the dissertation work is a unique study that reflects theoretical and practical aspects that gave further development to: theoretical and legal knowledge in the field of family and family relations; research of the legal status of the family within the framework of the formal-legal context; principles of legal regulation of family relations, research of the current state of the family institution in the Kyrgyz Republic; based on a comprehensive study, groups of problems of realization of rights, freedoms, legitimate interests and duties of a person and citizen in the sphere of family legal relations in Kyrgyzstan were identified and characterized; directions of improvement of the legal mechanism of protection of the family in Kyrgyzstan. For the first time in domestic science, the Concept of long-term state family policy in the Kyrgyz Republic until 2040 was developed and presented.

Recommendations on the use of the obtained results. The conclusions and recommendations made in the dissertation can be used by normative and law enforcement bodies.

Scope of application of the results obtained: theory of state and law, constitutional law, family law.